

tyfikacji dawał możliwość obserwacji terenu dookoła rezydencji. Rozwiązania te tworzyły silny związek kompozycyjno-komunikacyjny i widokowy pomiędzy układem założenia pałacowo-ogrodowego a otwartym otaczającym krajobrazem.

Kamieniec należący w XVIII wieku do rodziny Finck von Finckenstein, a później do rodziny Dohnów jest przykładem harmonijnego połączenia barokowej architektury zespołu pałacowego z wyjątkową kompozycją regularnego ogrodu. Symetryczny układ pałacu oraz towarzyszących budynków stanowił główny trzon kompozycji przestrzennej założenia wg projektu Jeana de Bodta oraz Johna von Collas'a.¹³

Regularny ogród w swej dystyngowanej kompozycji zawierał wszystkie charakterystyczne elementy programowe barokowej sztuki ogrodowej, rozmieszczone symetrycznie wzdłuż osi głównej. Umieszczone centralnie cztery wielkie partery wypełniały teren salonu. Główną oś założenia zamykał kopiec widokowy z belwederem.

Obiekt był malowniczo usytuowany w krajobrazie nad brzegiem jeziora Gaudy, z którym miał liczne powiązania widokowe z pałacem i z kopca. Wzgórze widokowe znajdujące się na głównej osi założenia dawało możliwość szerokich otwarć widokowych na okolicę, łącząc w ten sposób naturalny krajobraz z formalną kompozycją barokowego ogrodu. Założenie ogrodowe półkuliście opływała rzeka Liwa, przybierając we fragmentach regularny układ brzegów, nawiązujący do kompozycji. Obiekt również powiązany był z otoczeniem poprzez układ alej dojazdowych. Ponadto proste kanały wodne prowadzące z ogrodu do jeziora oraz rzeka Liwa również umożliwiały istotne powiązania przestrzeni, tworząc dalekie widoki.

Wykonane na podstawie materiałów archiwalnych i badań terenowych ideogramy rekonstrukcji kompozycji przestrzennej przedstawiają faktyczny stopień realizacji tych założeń ogrodowych w stosunku do historycznych projektów. Analiza kompozycji przestrzennej na historycznych planach i ideogramach rekonstrukcji uwidoczniła szereg związków miarowych i zależności w układzie przestrzennym tych ogrodów. Przecinające się osie ujawniają charakterystyczne węzły układu, akcentowane różnymi elementami programu ogrodu (rzeźby, fontanny, pawilony). Główna konstrukcja ogrodów oparta była na podstawowym module, który odpowiadał szerokości bryły pałacu.¹⁴

Wspaniałe założenia pałacowo-ogrodowe w stylu francuskim z terenów Mazur i Powiśla były dumą i wizytówką dla wielu pokoleń ich właścicieli. Wzbudzały wielki zachwyt ówczesnych władców, którzy je odwiedzali, a będąc ważną częścią krajobrazu – stały się wyrazem tożsamości tamtego miejsca i czasu.

Streszczenie: Wspaniałe rezydencje Mazur i Powiśla są najciekawszymi zabytkami historycznymi tego regionu. Gładysze, Kamieniec, Słobity i Sztynort Wielki to przykłady robiących wrażenie rezydencji, w których zarówno architekturę jak i kompozycje ogrodowe stworzono w stylu barokowym. Analiza kompozycji przestrzennej na historycznych planach i ideogramach rekonstrukcji uwidoczniła szereg związków miarowych i zależności w układzie przestrzennym tych ogrodów. Naturalne dla regionu różnice w konfiguracji terenu wykorzystano skutecznie w kompozycji ogrodów, tworząc tarasy, mury oraz lokalizując pałace na wzgórzach, dla zapewnienia wspaniałych widoków mieszkańcom.

Słowa kluczowe: Mazury i Powiśle, historyczne założenia pałacowo-ogrodowe, ogrody barokowe, kompozycja ogrodowa.

Abstract: *Magnificent residences of Masuria and Powisle are the most interesting historical monuments of the region. Gładysze, Kamieniec, Słobity and Sztynort Wielki are the examples of impressive residences in which both architecture and garden compositions were created in baroque style.*

Analysis of spatial composition that was carried out based on historic plans and reconstructions showed a lot of relations, including measures, in a spatial design of these gardens. Natural for the region differences in land shape were efficiently used in garden composition as terraces, walls and by locating palaces on the hills to enable magnificent views.

Key words: *The Masuria and Powiśle regions, historical palace and garden complexes, baroque gardens, garden composition.*

¹³ Lorck C., *Finckenstein – Ein Bauwerk des preußischen Barock im Osten*, Frankfurt 1966.

¹⁴ Walerzak M., *op.cit.*

¹⁵ *Ibid.*

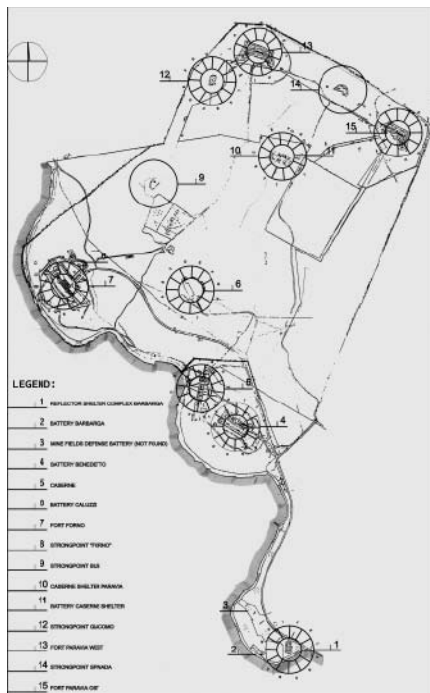
Dr inż. arch. Krzysztof Wielgus, mgr inż. arch. Wojciech Rymsza-Mazur¹

REJESTRACJA KRAJOBRAZÓW INŻYNIERYJNYCH

RECORDING OF ENGINEERING LANDSCAPES

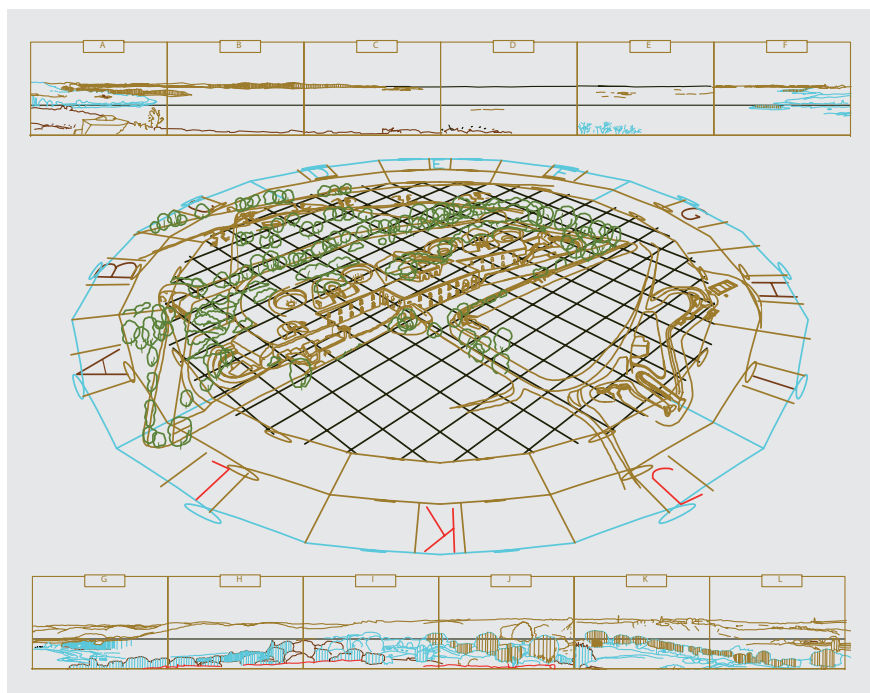
■ Krajobrazy zrodzone z konieczności spełnienia potrzeb człowieka, wyposażonego w zaawansowane narzędzie – maszynę lub technologię, charakteryzują się zazwyczaj wielkim zasięgiem terytorialnym, stopniem ingerencji w środowisko i znacznym tempem przemian. Szybko je tworzone, szybko też porzucano. Zamieranie gałęzi przemysłu, transformacja polityczna i gospodarcza, pozostawia rozległe obszary poeksploatacyjne w stanie zdegradowanym. Stosowana powszechnie praktyka zmiany funk-

cji, formy, a co za tym idzie – tożsamości takich terenów, nie jest jedyną drogą adaptacji. Przykłady adaptacji, kontynuującej formę, a więc i „geniusz miejsca” dawnych hut (np. Duisburg Nord), kopalni (np. Zollverein), wyrobisk odkrywkowych (np. Nord-Golpa) czy twierdz (np. zespół twierdzy Amsterdam) – stanowią coraz bardziej atrakcyjną alternatywę dla, powszechnego w Polsce, całkowitego zacierania śladów dawnej przemysłowej, komunikacyjnej lub militarnej funkcji. Podejmowanie merytorycznej

Il. 1. Zapis zintegrowany Grupy Fortecznej Barbariga dawnej Twierdzy Pula. Plan z kręgami identyfikacji ekspozycji (opr.: P. Bujas, P. Leonowicz, Z. Dubovecak).

Fig. 1. Integrated recording of Barbariga Fortress Complex, the former Pula Fortress. Plan with exposure identification circles (prepared by P. Bujas, P. Leonowicz, Z. Dubovecak).

Il. 2. Zapis zintegrowany Grupy Fortecznej Barbariga dawnej Twierdzy Pula. Fort „Forno”, widok 3D skalony z kręgiem identyfikacji ekspozycji i studium panoram (opr.: P. Bujas, P. Leonowicz, Z. Dubovecak, K. i K. Matyjaszek).

Fig. 2. Integrated recording of Barbariga Fortress Complex, the former Pula Fortress. The “Forno” Fort, a 3D view integrated with exposure identification circle and vista study (prepared by P. Bujas, P. Leonowicz, Z. Dubovecak, K. and K. Matyjaszek).

dyskusji: „skasować czy zachować”, wymaga rozeznania nie tylko stanu i wartości – także przyczyn i procesów przemian, kształtujących opisywane krajobrazy. Określenia wymaga też podatność krajobrazu na upływ czasu – na degradację naturalną i antropogeniczną.

W oparciu o wieloletnie badania, koncentrujące się na zabytkach architektury obronnej w Polsce i Chorwacji, krajobrazach przemysłu wydobywczego, lotnisk oraz zespołów kolejowych, opracowano w Instytucie Architektury Krajobrazu podstawy systemu rejestracji krajobrazów inżynierskich.² W odniesieniu do form krajobrazu jest to zasada zapisu zintegrowanego, łączącego widok (schemat) powietrzny z panoramami. W odniesieniu do funkcji (pierwotnej, wtórnej, potencjalnej), określono sposób definiowania i porównywania sposobów przechodzenia tych funkcji oraz odporności strukturalnej różnych odmian krajobrazów inżynierskich na takie przemiany. Charakterystyki: zakresu, tempa i kierunków przemian, zdefiniowano w postaci umownych modeli, łatwych do zapisu. Są one komentarzami do opisanej, rysunkowej lub fotograficznej rejestracji form. Taki sposób rejestracji krajobrazów inżynierskich, pozwalający budować kartoteki i komputerowe bazy danych, równocześnie pozwala na odnotowanie dynamiki i kierunków przemian. Jest więc zapisem bogatszym w stosunku do statycznej rejestracji stanu, bardziej przydatnym dla celów planowania przestrzennego.

W stosowanych klasyfikacjach krajobrazów, kryteriami podziału są przede wszystkim cechy postaci oraz stopień ingerencji człowieka w proces kształtowania. Każdej z funkcji lub dróg genezy danej odmiany krajobrazu, przypisana jest, niejako automatycznie, jej właściwa postać (*ikona*); niejednokrotnie wraz z kontekstem emocjonalnym. Syntezą tych podziałów szczegółowych jest podział, operujący ogólnym kryterium zbiorczym – postaci

i funkcji: krajobraz otwarty, miejski, stref podmiejskich, krajobraz terenów zieleni. Podział ten sprawdza się w warsztacie architekta krajobrazu, ułatwiając grupowanie problemów, specjalizacji i kierunków: badania, ochrony i kształtowania krajobrazu.

Klasykne, porządkujące podziały stają się niewystarczające, dla analizy różnorodnych, lecz bardzo wyrazistych krajobrazów, stworzonych lub współtworzonych przez człowieka, posługującego się zaawansowaną (w stosunku do poziomu danej epoki) techniką lub technologią. Krajobrazy takie zwykle nazywać się „przemysłowymi”. Nazwa ta zbyt związana jest z wybranymi aspektami specyficznej działalności człowieka – przemysłem wydobywczym, wytwórczym i przetwórczym. Odwołuje się do epoki przemysłowej, generując określony obraz fabrycznych hal, dymiących kominów, hałd i kopalnianych wież wyciągowych. Jest to *ikona*, która w ciągu ostatniego czterdziestolecia całkowicie zmieniła znaczenie – od symbolu postępu, a więc warunku dobrego życia, po symbol degradacji środowiska, a więc zagrożenia wszelkiego życia.

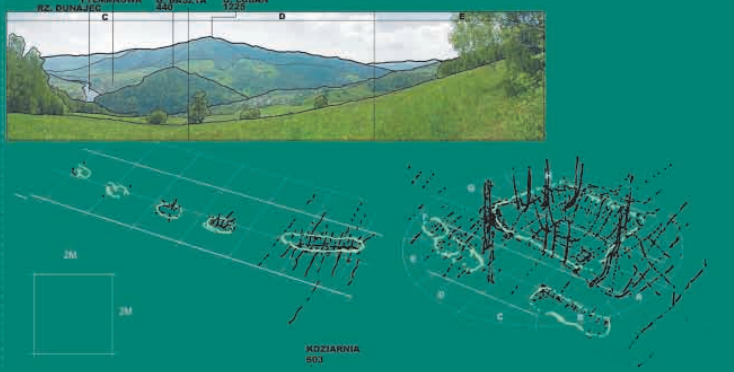
Czy krajobraz wielkich węzłów kolejowych, portów, fortyfikacji, lotnisk nadal nazywać przemysłowym, choć tam akurat nic się nie wytwarza? Czy z kolei mnożyć odmiany i pododmiany krajobrazów, np. krajobraz elektrowni, kopalni odkrywkowych, lotnisk – w tym np. wojskowych, cywilnych; samolotowych, śmigłowcowych czy sterowcowych – przyjmując słusznie, iż każda z nich posiada swoje bardzo charakterystyczne cechy postaci? Jak porównywać krajobraz fortyfikacji z początków XIX wieku, z rozproszoną fortyfikacją doby międzywojennej – pod

¹ Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

² Wielgus K., Śródulka-Wielgus J., *Zarys zasad rejestracji zintegrowanej postaci, wartości i przemian krajobrazów inżynierskich. Z doświadczeń dydaktycznych i projektowych, dotyczących wyrobisk poeksploatacyjnych w górnictwie skalnym*, [w:] *Kształtowanie krajobrazu terenów poeksploatacyjnych w górnictwie*, Kraków 2003, ss. 112–118.

GORCZAŃSKIE CIENIE

DOKUMENTACJA MIEJSC HISTORYCZNYCH
NA TERENIE GORCZAŃSKIEGO PARKU NARODOWEGO

Il. 3. Zapis zintegrowany polskich fortyfikacji na Wietrznicy (Gm. Ochotnica Dln.), (opr. A. Solecka i zespół).

Fig. 3. Integrated recording of Polish fortresses at Wietrznica (Ochotnica Dln.), (prepared by A. Solecka and team).

względem struktury, skali, wyglądu i problemów konserwatorskich są to całkowicie różne zagadnienia? W przypadku każdej z odmian należałoby więc wprowadzać jeszcze czynnik czasu, uwarunkowań ekonomicznych i społecznych ich powstania – jako wyznaczniki precyzujące postać określanego krajobrazu. Bardzo ważne byłoby też wskazanie, czy dany krajobraz to zewnętrzna postać zespołu nadal funkcjonującego, czy też będącego już w fazie poeksploatacyjnej. Stworzyłoby to olbrzymią ilość bardzo specjalistycznych, wielocłonowych nazw, nie posiadających wspólnego mianownika. Byłyby to zarówno odmiany krajobrazu kulturowego, jak i naturalno-kulturowego; miejskiego i otwartego; alokowanego w odmiennych uwarunkowaniach morfologicznych – górskiego, wyżynnego, nizinnego. Wszędzie, gdzie człowiek wchodził i wchodzi ze swoją techniką

i wysoko zaawansowanym narzędziem. Zastosowanie techniki i technologii, wysoko zaawansowanego narzędzia, jako pośrednika pomiędzy człowiekiem i środowiskiem, a więc zagadnienia genetyczno-funkcjonalne a nie morfologiczne są jedną cechą wspólną tak bardzo różnorodnych krajobrazów.

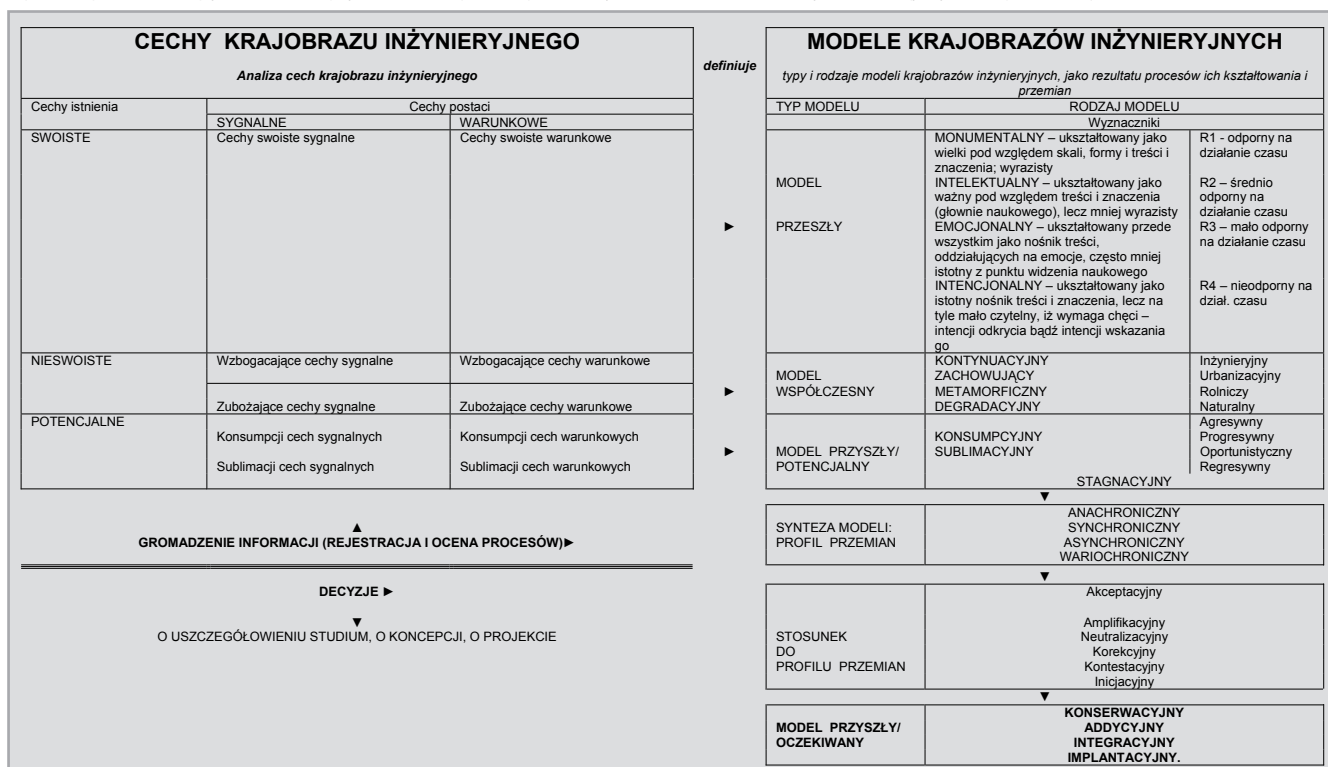
Autorzy proponują nadać im roboczą nazwę *krajobrazów inżynieryjnych*, jako uniwersalną, wolną od determinant chronologicznych, wartościujących czy emocjonalnych i uwzględniającą olbrzymią różnorodność postaci takich krajobrazów. W ramach tego pojęcia można będzie precyzować ich modelowe cechy postaci i struktury. Nie metodą opisową, lecz poprzez modele funkcjonalno-chronologiczne (np. krajobraz inżynieryjny fortyfikacji systemu poligonalnego, krajobraz inżynieryjny przemysłu hutniczego II rewolucji przemysłowej, krajobraz inżynieryjny komunikacji lotniczej epoki silnika tłokowego itd.).

Próba nazwania w sposób neutralny obszernej kategorii krajobrazów, jest koniecznością chwili, gdyż w realiach polskich następuje negatywna generalizacja – nie tylko ich nazewnictwa, lecz i sposobu postępowania.

Rejestracja *krajobrazu inżynieryjnego* opiera się na zintegrowanym zapisie rzutu lub widoku 3D i ekspozycji zespołu. Na poziomie zapisu wprowadza się wyszczególnienie oraz bonitację ich najbardziej charakterystycznych cech (na rysunkach i wizualizacjach). Kierunki procesów ich przemian oraz genetyczna podatność lub odporność zespołu na przeobrażenia, przedstawiane są w formie kodowanego zapisu tabelowego. Zapis zintegrowany jest więc mini-studium wartości i kierunków ich przemian (dawnych, dzisiejszych, spodziewanych i pożądaných), nie zaś wyłącznie kartotekową, statyczną ewidencją faktu istnienia zespołów i ich wartości. Opierają się zarówno na praktyce „Białych Kart Ewidencji Zabytków Architektury i Budownictwa”, metodzie studium jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (J. Bogdanowskiego), studium panoram (K. Dąbrowskiej-Budziło), sposobie eksponowania cech charakterystycznych

Il. 4. Schemat ilustrujący poszczególne fazy studium: cech, modeli i procesów krajobrazu inżynieryjnego (opr. aut.).

Fig. 4. Diagram showing particular study: phases of engineering landscape features, models and processes (prepared by the auth.).

krajobrazu (J. Budziły, P. Patoczki) oraz wyników Programu Generalnego Konserwatora Zabytków *Ochrona i konserwacja architektury obronnej*. Daje relatywnie szybki, porównywalny, choć ogólny pogląd na wartości, mocne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia kompleksu poinżynierskiego, jako całości (krajobrazu). Nie może zastąpić szczegółowych studiów, jest przydatnym wstępem do nich. Stanowi sprawdzone już narzędzie wstępnego rozpoznania, waloryzacji, diagnozowania i prognozowania procesów przemian krajobrazów inżynierskich.³ Użyto je m. in. dla twierdz: Kraków, Przemyśl⁴ i Pula (Chorwacja), lotniska Rakowice-Czyżyny w Krakowie, kamieniołomów krakowskich, historycznej drogi strategicznej Harkłowa – Knurów – Ochotnica Górna, systemu umocnień polowych na Podhalu, systemu fortyfikacji w rejonie Bielska-Białej, śladów fortyfikacji i obozów partyzanckich w Gorcach oraz zespołów kolejowych dawnej Kolei Transwersalnej w Beskidach. Metoda jest rozwijana i modyfikowana; pozwala na budowanie komputerowych baz danych.

Streszczenie: Zintegrowany system zapisu krajobrazów inżynierskich (ze śladami ich dawnych funkcji przemysłowych, komunikacyjnych lub militarnych) opiera się na zapisie rzutu lub widoku 3D i ekspozycji ich najważniejszych cech. Zapis tabelowy porównuje przeszłe, obecne i spodziewane tendencje zmian tych cech. Jest to prosty i ogólny sposób rejestracji porzuc-

nych i nieznanymi kompleksów, oczekujących na dokładniejsze studia. Metoda ta okazała się przydatna w różnych miejscach: w fortyfikacje w Polsce i Chorwacji, stare kamieniołomy pod Krakowem, historyczna droga strategiczna i linia kolejowa w Beskidach, stare lotniska i inne.

Słowa kluczowe: rejestracja krajobrazu, krajobraz poprzemysłowy, militarny, inżynierski, procesy przemian krajobrazów.

Abstract: *Integrated system of recording of engineering (post-industrial, post-military, post-transportation) landscape consists of a visual and schedule registration of the most important features of landscapes. A schedule compares former, contemporary and expected trends of changes of those basic features. It is a simple and general way of registration of abandoned and unknown complexes, anticipating the most detailed studies. A method became useful in various examples: fortresses in Poland and Croatia; former quarries near Krakow, historic strategic way and railway in the Beskidy Mountains, former airfields and other.*

Key words: *landscape recording, post-industrial, military or engineering landscape, landscape transformation processes.*

³ Wielgus K., *Ochrona i kształtowanie dzieł inżynierii w krajobrazie*, [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, (red.) Pawłowska K., Kraków 2001, ss. 297–315.

⁴ Wielgus K., *Studium ochrony Twierdzy Przemyśl*, [w:] *Fortyfikacja*, tom VI, *Ochrona i konserwacja architektury obronnej*, Warszawa 1999, ss. 41–61.

Dr inż. arch. Agata Zachariasz¹

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU W AUSTRALII

THE LANDSCAPE ARCHITECTURE IN AUSTRALIA

■ Historia rozwoju ogrodnictwa w Australii rozpoczyna się ponad 200 lat temu wraz z europejskim osadnictwem.

Pionierzy

Na tym polu zasłużył się Anglik Sir Joseph Banks (1743–1820), który odbył podróż dookoła świata z kapitanem Cookiem na statku *Endavour* (1768–1771). Zgromadził wspaniałą kolekcję australijskich nasion i roślin, sporządził raport dla rządu brytyjskiego o ich fizycznych i ekonomicznych właściwościach. Wówczas Zatoka Botaniczna zyskała swą nazwę. Australia to wielki matecznik nowych gatunków. W XIX w. dla zdobycia nowych roślin wyprawiali się tam łowcy roślin. Od tych czasów interesujące są drogi, którymi dokonywały się zmiany, jak kształtował się styl i wizerunek australijskich ogrodów i parków, jak przenikały, wchłaniały i mieszały się kultury oraz jak postrzegano rodzimą naturę. Początkowo w projektach wykorzystywano tradycje europejskie i amerykańskie. Z czasem wykreowano własne środki wyrazu, nawiązując do lokalnych pejzaży i tradycji, wykorzystując miejscowe roślinność i materiały.

Pośród spektakularnych australijskich budowli ostatniego okresu jest Nowy Parlament w Canberze, którego znaczną część pokrywa trawiasty dach, a wewnętrzne dziedzińce urządzono jako ogrody (Mitchell/Giurgola & Thorp Architects, 1981–

1988; architektura krajobrazu Peter Roland, Rye NY, 1989). ASLA przyznając mu nagrodę w 1992 r. podkreśliło fakt, że jest to krajobraz, który urósł do rangi narodowego symbolu.

Własna droga

Thomas Shepherd pierwszy właściciel szkółki roślin z Sydney podjął próbę edukowania społeczeństwa pisząc książkę *Lectures on Landscape in Australia* (1836). Proponował pierwsze wzory projektowania ogrodów i krajobrazu w odniesieniu do warunków australijskich. Opisy te włączono do *Encyklopedii* Johna C. Loudona (wyd. 1840). W XIX w. w I. 30 w Nowej Płd. Walii i na Tasmanii modne stały się style krajobrazowy, arkaadyjski oraz romantyczny. Pojawiły się wpływy nurtów *beautiful* i *picturesque*, np. Adelaide Parklands, realizowano też kierunek *gardenesque*. Zyskał popularność historyzm ze skomplikowanymi wzorami rabat dywanowych i subtropikalnych. Stosowano ogrody skalne i grotty, często inspirowane morską paleontologią oraz kolekcje paproci (realizacje Charlesa Robinette w Adelaide i Melbourne). Wprowadzano w ogrodach plantacje roślin egzotycznych: kamelii, azalii i rododendronów, co sprzyjało mieszaninowi flory rodzimej i introdukowanej. Zastąpił William R. Guilfoyle

¹ Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.